

Predstov /	7
Úvod /	11
1. Dejiny výskumu sexuálneho správania. Prehľad odbornej literatúry sexuality /	22
2. Biologické základy sexuality /	44
3. Problémy pohlavného pudu /	58
4. Osobnostné faktory sexuality /	75
5. Problémy pohlavných rol /	84
6. Utváranie pohlavnej roly /	99
7. Pohlavná identita /	108
8. Vplyvy rodiny na psychosexuálny vývoj /	121
9. Puberta a vývoj erotiky /	136
10. Prevencia a liečba sexuálnych porúch /	157
11. Činitele osobnosti vo vzťahu k druhému pohlaviu /	177
12. Partnerské a sexuálne vzťahy v mladosti /	188
13. Fenomenológia a dynamika sexuálneho vzťahu /	200
14. Skryté „programy“ v sexuálnom vzťahu a v manželstve /	218

15. Sexualita v manželstvے a v dospelo stí / 235

Záver / 247

Literatúra / 249

8. VPLYVY RODINY NA PSYCHOSEXUÁLNY VÝVOJ

Pri všetkých sexuálnych poruchách, ale aj v jednotlivých komplikovaných vývojových fázach normálnej sexuality sa nám vnucuje otázka hľadacích sôl, ktoré narušajú vývin, vedú ho patologickým smerom alebo ho brzdia. Na základe súčasných skúseností treba hľadať faktory príčin v prostredí, a to predovšetkým v rodine. Závisí od rodiny, či osobnosť dostane postačujúce potreby a podnety pre svoj normálny psychosexuálny vývoj. Tým, že proces vývoja psychosexuality je veľmi zložitý, aj rušivé vplyvy sú zložité a pozostávajú z konštelácie rozličných škodlivých faktorov a len v ojedinelých prípadoch ich možno vysvetliť z hľadiska jedného alebo niekoľkých komponentov. V sexuológii každú poruchu správania treba považovať za pluri-kauzálnu a je nevyhnutné vysvetliť všetky príčinné súvislosti. V predchádzajúcich kapitolách sme opísali vývoj sexuality v detstve v rámci osobnosti, akoby z hľadiska jej organizujúceho sa vnútra. Jestvuje však aj interpersonálny obraz. Osobnosť je totiž pod vplyvom vzťahov. Z nich čerpá nielen informácie pre svoj rozvoj, ale

tieto vzťahy ju súčasne formujú, alebo ju v jednotlivých prípadoch narúšajú a poškodzujú. Je teda nevyhnutné študovať vyvijajúcu sa osobnosť a vzajomné vplyvy rozličných faktorov a vzťahov, lebo len prostredníctvom nich možno predchádzať poruchám správania. Z vyšetrenia osobnosti možno pomerne ľahko predpovedať neskôršie sexuálne problémy dieťaťa a detská osobnosť by to v sebe mohla ľahko ovplyvniť. Pravdepodobne je ľahšie zistiť chyby vo vzťahoch rodičov alebo vychovávateľov a tieto chyby možno ľahšie ovplyvniť prostredníctvom dospelých. Takéto závery sú zatiaľ len teoretickými myšlieniami, hoci takzvaná rodinná terapia začína tieto možnosti realizovať. (Haley 1963, Böszörményi – Nagy, Framo 1965, Haley, Hoffmann 1967 atď.).

Najjednoduchšou chybou prostredia, ktorá môže viest k neskôrším poruchám sexuality je, *ked chýba jeden z rodičov*. Tento stav sa sice vyskytuje relatívne často, ale poškodenia, ktoré by z neho mohli vyplývať, sú zriedkavé. Každé dieťa má totiž v svojom prostredí osobu rovnakého pohlavia ako chýbajúci rodič a tá mu poskytuje chýbajúce stimuly k psychosexuálnemu vývoju. Ako sme videli, pre vývin osobnosti je rodič dôležitý ako milujúci starostlivý dospelý, s ktorým dieťa vyrastá v osobnej vzťahovej väzbe. Pokrvného rodiča môže nahradíť hocikto iný. Iste stačí, aby vychovávateľka formálne brala dieťa na ruky a hrala sa s ním, aby sa takto predišlo poškodeniu v dojčenskom veku. Ako to opísal Spitz, predíde sa takzvanej anaklitickej depresii a zníži sa pravdepodobnosť neskôrších porúch osobnosti. Iná osoba môže nahradíť rodiča aj v staršom veku. Je však nesporné, že pri takejto forme zastupovania sa narušenie sexuálneho vývoja vyskytne častejšie. Na základe pozorovaní rodinný príslušník alebo dobrý známy so súhlasným pohlavím stačí na to, aby sa uskutočnila primeraná identifikácia. Najčastejšie chýba otec. Ak matka

neskôr nevytvorí väzbu s iným mužom, otca môže čiastočne nahradíť matkin brat, prípadne starý otec. Je zriedkavé, že dieťa vyrastá bez otca už od narodenia. Rodina totiž stráca otca väčšinou až vtedy, keď je dieťa už niekolkoročné, a za tento čas už prijalo potrebné stimuly. Matka chýba zriedkavejšie ako otec, a keď sa už stane, že chýba matka, podľa tradičnej delby práce spoločnosť neočakáva od otca, aby svoje dieťa vychovával sám. Dieťa bez matky si zvyčajne vezmú ženy z rodiny alebo ho otec dá do ústavu. Je dokázané, že neskorá homosexualita sa častejšie vyskytuje u chlapcov, ktorí vyrastali bez otca. Medzi mužskými homosexuálmi je väčší počet tých, ktorí v útlom veku stratili otca, ako tých, ktorí vyrastali v jeho prítomnosti. Možno predpokladať, že v rodinnom prostredí týchto detí chýbala pohlavná rola a osobnostný model potrebný na utvorenie identifikácie s mužom.

Modelová osobnosť môže chýbať aj vtedy, *ked je rodinné prostredie príliš drsné a chudobné na podnety, alebo keď sa mechanizmus roly utvára abnormálne*. Na základe klinických skúseností v mladých rodinách, ktoré trpia poruchami správania a medzi nimi aj poruchami sexuálneho správania, možno konštatovať, že v týchto rodinách sa prejavuje privelká prevaha matky a úplné zatlačenie otca do úzadia. Otec má v rodine bezvýznamnú rolu, väčšinou je utiahnutý a všetky problémy okolo detí ponecháva na matku. Deti potom pozorujú zjednodušené, jednotvárne interakcie medzi rodičmi. V takejto situácii môže otec ako identifikačný model chýbať práve tak, ako keby doma nežil.

Ďalším dôležitým faktorom je sila väzby rodič-dieťa a jej ráz. Vývinom osobnosti dieťaťa sa dobrá väzba parallelne mení, uvoľňuje. Rodič si váži osobnosť dieťaťa, nabáda ho k samostatnosti a pomáha mu odpútať sa od rodiča. Je však častým javom, že *rodičovská láska brzdí*

osobnosť dieťaťa. Takáto láska býva zvyčajne sprevádzaná stálym dozorom a prehnanou starostlivosťou. Dieťa nemá príležitosť osamostatniť sa a získať skúsenosti pre svoje city a frustrácie. Výsledkom je potom vývinová retardácia osobnosti. Takúto brzdiacu, príliš úzku väzbu utvára väčšinou matka vtedy, keď má viac detí a objektom jej prehnanej starostlivosti sa zvyčajne stane jeden miláčik. Prostredníctvom dieťaťa sa vlastne usiluje kompenzovať vlastné neúspechy. Príliš milujúca a starostlivá matka je zväčša nevyzretá žena, zápasiaca s menšími poruchami vlastnej pohlavnej roly a väčšinou nežije dobre so svojím manželom. Svoje city a lásku nevedia takéto ženy zameriť na manželského partnera, a preto v manželskom vzťahu zostávajú do určitej miery osamelé. Lásku upriamujujú len na dieťa, zaoberajú sa výlučne ním a starostlivo ho opatrujú. Takáto starostlivosť však obsahuje veľa strachu a úzkosti. Tieto ženy si veľmi ľahko osvojili úlohu matky a dieťa je im v určitom smere na ťarchu, čo si však samy pred sebou nepriznajú. V dietati táto okolnosť často vyvoláva neznesiteľné napätie. Príliš starostlivý rodič nepočíta dieťa od seba a zabraňuje mu v každom prejave samostatnosti. Matka by bola najradšej, keby dieťa robilo len to, čo mu ona dovolí. Súčasne však v niektorých prípadoch očakáva od neho určitú samostatnosť a cití sa trápne, keď dieťa nechce zostať samotné, alebo sa od nej ani nepohnie. Vtedy sa dieťa odvážuje byť iniciatívnym len v nápadnom správani.

Privelmi starostlivá matka, ktorá si dieťa prehnane priprútava, často naň kladie vysoké požiadavky a očakáva, aby ich dieťa splnilo. Na jednej strane si vyžaduje bezpodmienečnú poslušnosť a oddanosť, ale na druhej strane pre jej skryté nepriateľstvo je pre ňu prílišná väzba a láska nepríjemná. Z tohto dôvodu metakomunikatívne odmieta jeho lásku, čo si však vôbec neuvedomuje. Prehnana starostlivosť jej poskytuje útechu v podobe obrazu dobrej

matky. Potreba lásky a súčasne odmietanie stáva sa predieťa dilemou. Jediným východiskom je, že sa vývin osobnosti ubera smerom, ktorý psychológovia neskôr nazvali schizoidným — nezlučiteľné časti štruktúry osobnosti, ktoré ju dokážu ovplyvniť, stávajú sa jej vedúcim článkom. V osobnosti takéhoto dieťa sa vytvorí „schizo“ — rozštep, prieťast. Toto má vo vzťahu k matke adaptívny ráz a pomocou neho vie znášať rozpory v matkínich postojoch. V puberte takýto mechanizmus nenapomáha utvárať zdravé väzby, ale nehodi sa ani na reguláciu emocionálneho a afektívneho napäťa. Takéto deti sú do puberty poslušné, ich rozumový vývoj je uspokojivý, prejavujú aj určité nadanie, ale v puberte sa stávajú zmätenými a v ich správaní sa prejaví jedna z najťažších deformácií — stav schizofrénie. *Matka svojím správaním počas mnohých rokov buduje vlastne základy neskoršej choroby.*

Rozpory matkinho správania sa podobajú systému vpylovov, ktoré I. P. Pavlov skúšal na psoch, keď u nich provoľoval neurózu. Jeho postup bol takýto: k potravovému reflexu pripojil obrazec kruhu a k únikovému reflexu elipsu. Ak zvieratu ukázali kruh, začalo slintať a pripravilo sa na kŕmenie. Vytvoril sa podmienený reflex. Keď sa však pred ním zjavila elipsa, snažilo sa uniknúť, lebo bezprostredne za ňou dostávalo elektrickú ranu. Keď Pavlov približoval tvar elipsy ku kruhu, odrazu (keď elipsa s kruhom takmer splynuli, poznámka prekladateľky) sa zviera zmätlo. Súčasne sa uňho prejavili oba podmienené reflexy s rozličnými poruchami správania a neprimeranými prejavmi. Zviera v takom prípade odmietalo potravu, stalo sa apatickým a občas sa u neho prejavovala zúrivost. Tento proces nazval Pavlov zrážkou podmienených reflexov. Podobné je aj správanie matky, ktoré vyvoláva schizofréniu. Takáto matka nech už robi čokolvek, vždy aj nepozorované trestá svoje dieťa. Každý prejav, ktorým by sa dieťa chcelo od

nej odpútať, potrestá alebo zakáže. Súčasne však odmieta aj prejavy zblížovania a lásky. Podľa pozorovania toto odmietanie sa skladá z odmietavých pohybov, mimiky, intonácie a neskôr zo zvláštej stylizácie oznamov. Nakoľko dieťa je od narodenia v úzkej väzbe s matkou — psychoanalytici túto väzbu nazývajú dualunionom — dieťa je na matkinu metakomunikáciu veľmi citlivé a je schopné sa v nej dokonale orientovať.

Takúto chorobnú „schizoffrenogénnu“ väzbu medzi matkou a dieťatom nazvali americkí výskumníci — double-bind väzbou — dvojitou väzbou (Bateson a iní 1956, 1963, Haley 1963, Watzlawick, Beavin, Jackson 1967 atd.). Výraz double-bind má vyjadriť primknutosť dieťata, úplnú zviazanosť. Ešte názornejší je preklad pojmu do nemčiny. Nemecká psychiatrická literatúra používa výrazy Beziehungsrappe (väzbová pasca) alebo Zwickmühle. Tento druhý výraz sa vzťahuje na takzvané „čiky-čuky“, situáciu zo známej hry na mlyn, keď sa jeden z hráčov dostane do maximálne nevýhodnej pozície, a predsa je prinútený posunúť kameň. K úplnému rozvinutiu double-bind situácie napomáha neprítomnosť otca, prípadne jeho okrajová úloha v rodine. Ak je otec alebo iná osoba zdravá a udržuje s dieťatom jednoznačný vzťah, môže ho zachrániť od schizofrénie. V takomto prípade sa sice osobnosť dieťata tiež poškodí, ale poškodenie neprekročí okruh neuróz. Double-bind väzba môže vzniknúť nielen vo vzťahu k matke, ale aj k otcovi alebo k inej osobe, ktorá dieťa vychováva. Podľa niektorých výskumníkov k vzniku schizofrénie nestačí len dvojitá väzba, ale musí byť prítomná aj patologická vzájomná väzba rodičov, ktorí si dieťa začleňujú do osobnosti. Takáto väzba sa vyznačuje neúprimnosťou, maskovaním a silnou, ale zakrývanou vzájomnou agresiou (Lidz, Fleck, Cornelison 1965).

Osobnosť, ktorej vývin smeruje k schizofrénii, máva i roz-

ličné sexuálne problémy. Za symptómagami schizofrénie je často aj sexuálne napätie. Väčšina detí priliš viazaných na matku sú nestranné schizofrennémi, ale poškodi sa ich sexuálny vývin. Dievčatá, ktoré vyrastajú v takejto väzbe, bývajú frigidné, citovo infantilné, medzi chlapcami je zasa častá homosexualita a porucha potencie. Pri úzkej rodičovskej väzbe ostáva JA nevyzreté. V našej kultúre k homosexualite mužov patrí integrovanosť JA a jeho sila. Ak toto nie je primerané, poruší sa psychosexuálna identita a aj vývin pohlavnej roly. Zdá sa však, že aj patologický vplyv úzkej väzby na matku má multifaktoriálny charakter a zábrana vývinu JA je len jedným z viacerých faktorov. Tresty za prejavy detskej sexuality a zábrana týchto prejavov zo strany matky sú ešte dôležitejším činiteľom.

Je známa psychoanalytická hypotéza, podľa ktorej má dieťa sexuálne manifestácie už od útleho veku. Diskutabilná bola aj teória vývinových fáz libida. Z teórie libida vyplývala téza, že dieťa je „polymorfne perverznou“ bytostou, totiž že sú v nej zárodky rozličných pverzerzít a je prítomná dráždivá orálna a analna zóna následkom „libidinóznej posadlosti“ (Libidobesetzung). Dnes sa zdá nesporným, že dieťa vykazuje sexuálne prejavy. Počity radosti, ktoré vznikajú následkom dráždenia pohlavných orgánov, úst a analného otvoru, majú sexuálny ráz a stupňujú sa najmä vtedy, keď dieťa dráždi samo seba, aby dospele k zážitku slasti. Pokusy sebaukojenia a hry s pohlavnými orgánmi sú časté v každom veku. Už od piatich-šiestich rokov možno pozorovať záujem o pohlavné orgány druhého pohlavia. Tento záujem môže mať pôvod v identifikácii, ktorá je potrebná na utvorenie pohlavnej roly, pričom — ako sme už zdôraznili — aj partner druhého pohlavia hrá určitú rolu a nefiguruje len ako model.

Sexuálne hry a dráždenie pohlavných orgánov pretrváva počas celého detstva. S blížiacou sa pubertou sa stávajú

častejšími a intenzívnejšími. Podľa pozorovani nemožno oddeliť Freudom opísanú dobu latencie, lebo prejavy detskej sexuality pokračujú nepretržite aj vo veku od šest do dvanásť rokov. Myšlienku latencie čerpal Freud asi z dobovej spoločnosti. Ak totiž prostredie pristihlo väčšie deti pri manipulácii s pohlavnými orgánmi, potrestalo ich a začalo tieto prejavy zatajovať. Kým sexuálne hry malých detí rodičia prepáčili, väčšie začali už „vychovávať“ a „odúčať“ od takýchto hier a pohybov. Matkin vplyv na dieťa, ktorý brzdil jeho sexuálny vývin, sa tu obzvlášť prejavoval a všeobecne sa prejavuje aj dnes. Ak sa matka usiluje úplne likvidovať sexuálne prejavy, u dieťaťa sa môžu neskôr vyvinúť zábrany voči sexualite vôbec. Pravdepodobnosť sa zvyšuje, keď dieťa za túto hru trestajú. Trest môže byť fyzického rázu, ale častejší, no v svojom význame väžnejší, je trest psychologického rázu, ak sa spája so zahanbením alebo odňatím lásky. Matky, ktoré si úzko pripútajú deti, nevedia prijať nielen svoju rolu matky, ale ani svoju sexuálnu rolu. Pretrvávajú v nich vplyvy vlastnej rodiny, vplyvy, ktoré zabránili vytvoreniu ich primeranej psychosexuality. V pozadí neúspešných väzieb je citová nevyspelosť, ktorú kompenzujú vo svojich deťoch. Súčasne prenášajú na deti aj svoj strach, napätie a zábrany. Takto teda môžeme v sexuálnych problémoch pozorovať osobitnú formu sociálnej dedičnosti. Tieto vplyvy, pre ktoré sa sexuálny vývin osobnosti zabrzdi alebo deformuje, sa prenášajú z generácie na generáciu.

Je veľmi pravdepodobné, že tradičný spoločenský systém a kultúrnosť si udržali po generácie svoje nepriateľstvo proti pohlavnosti. Celý skrytý systém potlačovania sexuality sa zakladal na obmedzovaní pozície ženy a prísnosti jej výchovy. Za najväčšiu hodnotu ženy pokladali jej panenstvo, a k role ženy patrilo — aspoň v sociologickom zmysle — aby neprejavovala záujem o sexualitu. Sexuálne

sa mohla prejaviť až po vydaji. Nad dievčatami býala rodina. Každá rodina, ktorá mala aspoň akú-takú pozíciu, dávala svoje dcéry do cirkevných ústavov a škôl. Podstatou výchovy bola snaha vyhasiť sexuálne túžby alebo ich držať na uzde. Náboženská ideológia k tomu veľmi napomohla. Pohlavnosť sa v tejto ideológii pokladá za obzvlášť veľký hriech. Katolicizmus zvlášť účinne vedel kontrolovať a tlmit pohlavnosť, lebo prostredníctvom spovede dostával „spätné signály“ o subjektívnom duševnom svete ľudí, a hlavne o takých impulzoch, ktoré provokovali porušenie cirkvou posvätných noriem správania.

Subjekty tradičnej výchovy — dievčatá — zostali väčšinou frigidné. Manželstvo a rodinu však pocítovali ako potrebu a aj prostredie ich v socializácii k tomu viedlo. Ženskú rolu v sociologickom zmysle dokázala žena bezchybne realizovať a vykonala všetku prácu, ktorá podľa dobovej delby na ňu, ako na člena rodiny, padala. Vedela opatovať aj svoje deti. Sexuálny styk v manželstve bol však pre ženu neprijemný, neradostný, brala ho ako povinnosť. S mužom viac sexuálne založeným bola v priam nepriateľskom vzťahu. Následkom bol ambivalentný vzťah manželov, často citovo chudobný, ale vždy prebiehal pod rúškom manželskej súhry a rodinného počoa. Pre ženu okrem činnosti v rodine zostalo málo, čo by ju uspokojilo. Len v poslednom čase sa umožnilo ženám pracovať aj mimo domácnosť, kým muži mohli neobmedzene opúštať rodinu a hľadať si rozptýlenie. Ani dnes žena nemôže z domu odísť tak ľahko a pravidelne ako muž. Aj narodenie dieťa ju podľa zvyklostí viaže k domácnosti, nakolko dieťa vyžaduje ustavičnú starostlivosť a dozor. Pochopiteľne, že v takejto situácii ženy hľadali kompenzáciu v deťoch. Usilovali sa ich k sebe pripútať, predovšetkým synov, a očakávali od nich nehu, ktorej sa im nedostávalo od manžela. Mužská sexuálna iniciatíva nie je pre

matky s nevyvinutou sexualitou príjemná a žiadúca, teda mužnosť už v zárodku odmietajú, udúšajú ju a usilujú sa zachovať si v dieťati opačný ideál, ako je ich manželský vzťah. Každú sexuálnu hru prijímajú s veľkým pohoršením a trestajú ju. Je častým javom, že matka sa zdôverí staršiemu synovi so svojimi manželskými problémami. Tak mu všetkuje svoje názory, podľa ktorých je pohlavnosť „zvieracia špinavosť“. V dieťati vzniká potom strach a odpor proti pohlavnosti. Dieťa sa neodváži priať svoju pohlavnú rolu. Prebúdzajúce sa sexuálne pohnútky v puberte prežíva s pocitmi úzkosti. Neodváži sa prejaviť voči druhému pohlaviu. Strach zo sexu je potom jednou z hlavných príčin homosexuality. Silná materinská väzba prináša so sebou mužskú homosexualitu najmä na základe týchto mechanizmov. Odsudzovanie pohlavnosti stáže dieťatu aj identifikáciu s mužským modelom, s otcom. Aj toto môže zapríčiniť také nedostatky v sexuálnom vývite osobnosti, že v konečnom dôsledku vznikne homosexualita alebo iné sexuálne poruchy. Matka, ktorá je zameraná proti sexualite, poškodzuje predovšetkým sexualitu syna. Na dcéru sice prenáša svoju frigiditu, ale nepoškodzuje jej pohlavnú rolu. Ak je v rodine viac chlapcov, matka si väčšinou vybudoje úzku väzbu iba k jednému. I keď psychopatologický význam úzkej rodičovskej väzby spoznali vedci len v posledných rokoch a prvé iskry poznania vyšľahli vlastne len zo životného diela Freuda, spisovatelia krásnej literatúry oddávna poznali a stvárňovali tento problém.

Vývin pohlavnosti môže brzdiť aj vzájomná väzba medzi otcom a dieťatom a otec môže byť takisto aj udržovateľom double-bind relácie. Výskumy často objavili takúto príliš silnú väzbu na otca u ženských homosexuálok (Kaye a iní 1967). Zo silnej väzby na otca sa dievčatá v puberte často oslobodzujú len túlaním, sexuálnym vybočením alebo promiskuitou (Polák Friedman 1969).

Psychoanaliticky zameraní autori predpokladajú, že príliš úzka rodičovská väzba je škodlivá najmä vtedy, keď rodič čo i nevedome pokladá dieťa za svojho sexuálneho partnera. Zákaz incestu je jedným z najsilnejších a najväšeobecnejších zákazov, preto len zriedkakedy si rodič uvedomoval sexuálnu túžbu po vlastnom dieťati. Napriek tomu je počet incestóznych prípadov (pohlavné zneužitie dcéry vlastným otcom), ktoré sa dostávajú pred súd, nazaj veľký (Weinberg 1958, Masters 1966). Ešte väčší je však počet prípadov, ktoré nevyšli najavo, a o ktorých vedia len detski psychiatri alebo psychológovia. V osobnosti rodiča sa bežne nevedomá sexuálna túžba utlmi a zjavuje sa ako zvýšená starostlivosť a láska a takzvaným kontrafóbickým spôsobom (Berne 1961, 1964) sa rodič usiluje odvrátiť od seba dieťa ako možného sexuálneho partnera. Súčasťou tohto odvrátenia je aj prudké odmietanie jeho sexuálnych prejavov a ich trestanie. Táto prudkosť je potrebou rodiča, slúži na brzdenie jeho vlastných túžob, a nie je len produkтом fixovaného „sex-nepriateľstva“. Podľa psychoanalytikov a psychoterapeutov sexuálna túžba rodiča po dieťati druhého pohlavia sa prejaví, nech by ju rodič akokoľvek tlmil a zabezpečoval „kontrafóbickým“ systémom pravidiel. Metakomunikácia prezradí dieťaťu naladenému na rodiča jeho sexuálny záujem, nachádza v ňom ohlas a stupňuje prejavujúcu sa sexuálnu činnosť. Sú údaje o tom, že dieťa začína sexuálnu činnosť vlastne ohmatávaním seba, spoznávaním vlastného tela. K vytvoreniu predstavy vlastného tela je potrebné jeho taktile spoznávanie. Predstava vlastného tela sa skladá z obrazu vlastného tela a z jeho funkcií. Tento obraz, väčšinou nevedomý, psychofyziologicky podložený, je potrebný na to, aby svoje pohybové správanie vedelo dieťa držať pod kontrolou. Počas taktilného sebapoznávania si dieťa objavi svoje erogénne zóny a ich taktilné vzrušovanie sa

v ňom fixuje. Sexuálny záujem rodiča, vystupňovaná pohlavnosť a na druhej strane jej ambivalentné zakazovanie spočiatku tieto prejavy dieťaťa posilňujú. Zo strany rodiča vyvoláva ešte rozhodnejšie odvrátenie, odmietanie a pokus o zastrašovanie. Konečným výsledkom môže byť nedostatočne vytvorená pohlavná rola, strach zo sexuálneho styku s druhým pohlavím. Na základe tohto sa môže uvoľniť mechanizmus najrozličnejších sexuálnych a neurotických porúch správania.

Niektoří vedci chápali oidipovský komplex ako následok úzkej väzby dieťa-rodič alebo následok nevedomého sexuálneho vábenia zo strany rodiča. Tento názor zastával Freudov žiak Alfred Adler (1927), ktorý sa neskôr stal zakladateľom samostatnej školy individuálnej psychológie. Je nesporné, že sexuálny vývin dieťaťa negatívne ovplyvňuje nielen sústavné prísne trestanie jeho sexuálnych prejavov, ale aj to, keď sa takéto prejavy pod vplyvom rodinnej väzby najprv vystupňujú, a potom sa stávajú objektom trestu. V tejto súvislosti sa vytvorí reťaz podmienených reflexov, ktoré vedú k sexuálnym zábranám.

Psychoanalytici zdôrazňovali aj generalizáciu rodičovskej väzby a jej prenášanie na neskoršie formy vzťahov ako sexualitu brzdiaci a rušivý vplyv prostredia. Dieťa v styku s rodičom opačného pohlavia na jednej strane trestajú za vlastnú pohlavnú aktivitu a na druhej strane sa naučí, že rodič ako osoba je ako sexuálny partner pre neho tabu. Vo väzbe rodič-dieťa toto učenie prebieha nechtiac. Dieťa je zvedavé na rodiča, usiluje sa ho vysliediť, pozorovať, ohmatať. Zaobrá sa ním aj vo fantázii. Podľa vlastnej tvarovej schémy tela si vytvára predstavy. Rodič potom odmieta každú takú iniciatívu dieťaťa, ktorej pripisuje sexuálny ráz. Zákaz takéhoto druhu iniciatívy môže v ňom pretrvávať i nadalej a môže sa generalizovať na jeho ďalšie pohlavné styky. K vytvorenému obrazu o druhom pohlavi

môžu sa pripájať príliš veľké zákazy a môžu sa spájať s úzkostou, pre ktorú sa pohlavný styk napokon ani neuskutoční.

Tu vidieť u rodiča jasne vplyv mechanizmu nevedomého vábenia. Matka často skrýva svoje telo pred dieťaťom, prípadne len v obrysoch načrtáva zakázanú sexuálnu oblasť. Naproti tomu tá matka, ktorá sa so svojím dorastajúcim synom kúpe nahá, bezpochyby vyvolá v ňom zvýšený záujem o svoje telo a uvoľní jeho aktivitu hľadať a skúmať. Mnohé psychologické údaje podporujú predpoklad, že takýto záujem dieťaťa netreba pokladať za primárne sexuálny, stačí vysvetlenie, že dieťa je od prírody zvedavé a túži po explorácii. Dieťa má silné nutkanie spoznávať okolitý svet, usiluje sa chytiť predmety, ktoré sa v ňom nachádzajú, vziať ich do rúk, obzriť ich alebo rozobrat. Takéto silné nutkanie má nielen človek, ale vykazujú ho aj niektoré vyvinutejšie zvieratá. V súvislosti s experimentmi Harlowa sme už spomenuli, že prirodzeným správaním opičiek je pátraci, skúmajúci pohyb, ktorý sa môže zmeniť a stane sa zábranou, pokial opička vyrastá v izolácii. Ak má pri sebe chlpatú umelú matku, smelo sa púšťa na objavenú cestu a pri najmenšom podnete, ktorý sa jej zdá nebezpečný, uteká naspať k nej a zachytí sa jej chlpov, hľadajúc ochranu a úkryt. Toto správanie hnané zvedavosťou je takzvané exploratory behavior — objavné správanie — a je charakteristické aj pre človeka. Jestvuje psychologická teória, podľa ktorej základným pudom cicavcov je zvedavosť, záujem o okolitý svet. Dôkazom toho je možnosť navodenia podmienneného reflexu na zvedavosť (Berlyne 1960). Teda aj zdánlivо sexuálne správanie dieťaťa možno vysvetliť bezhraničnou živou zvedavosťou a záujmom. Aktivitu hľadania a skúmania čiastočne diferencuje dráždivosť určitých telesných zón a čiastočne sú to reakcie prostredia, ktoré dieťaťu zdôrazňujú nepod-

statné pohyby. Zákaz a trest znamená obzvlášť veľký tlak a jeho fixáciu v osobnosti, stáva sa oporným bodom pre ďalší záujem, ibaže tento sa z aktivity stiahne do oblasti pozorovania a fantázic. Rodič neúmyselne zvádzajúcim správaním stimuluje detskú sexualitu tak, že rozmnožuje pohnútky k zvedavosti. Vzápäť zasa trestá gestá, ktoré sa pokladajú za sexuálne. Výsledkom je inkorporácia zákazov v puberte alebo zvýšená sila fixácie podmienených reflexov na zákazy.

V sexuologickej psychopatologickej praxi možno sledovať rozličné poruchy zavinené prehnanej rodičovskej väzbou. Častý je úplný prenos rodičovskej väzby na relácie druhého pohlavia. V takomto prípade osobnosť prítahuje druhé pohlavie, viaže sa naň, ale pohlavný styk si s ním nevie predstaviť. Pre osobnosť je druhé pohlavie zakázané a nedovolené aj v silnejších prenosoch a škodlivých väzbách. V takýchto prípadoch v puberte ešte aj fantazijná činnosť vyvolá veľkú úzkosť, ak sa v nej zjavi druhé pohlavie. Tento stav je veľkou prekážkou vo vzťahu k druhému pohlaviu a na jej základe najčastejšie vzniká homosexualita. V minulosti boli časté ľahšie poruchy mužskej sexuality: ich pohlavné funkcie boli relativne zdravé, pokiaľ mali nadviazať sexuálny styk s prostitútkami — pri „počestných ženách“ boli však impotentní. V hĺbke tejto poruchy bol prenos väzby z matky na „počestné ženy“, ktoré mu pripomínali matku, kým pri sexuálnom styku s prostitútkou sa osobnosť odpútala od silnej schémy materinskej väzby.

Z vplyvov prostredia, ktoré ovplyvňujú vývin sexuality, treba ešte spomenúť *sexuálnu traumu*. Sexuálny atak zo strany dospelých môže mať na diéta silne tlivivý a škodlivý vplyv. Zvlášť škodlivé následky zanechá sexuálne zbližovanie incestuózneho rázu. Najmä dievčatá sú v tomto smere častejšie traumatizované zo strany otca alebo mužského člena rodiny. Chlapci sa zvyčajne stávajú obeťou vá-

benia alebo násilia cudzích homosexuálov. Je zaujímavým psychologickým problémom, prečo má sexuálna trauma v detstve vlastne také ľahšie následky. Na túto otázku odpovie neskôr. Teraz chceme len konštatovať, že sexuálny styk dieťaťa s dospelým zostane v detskej mysli vždy ako prejav násilia, vždy vyvolá citový rozruch a vždy rozloží organizujúcu sa kognitívnu štruktúru, ktorá má neskôr regulovať sexualitu osobnosti. Škodlivý vplyv nie je vlastne v samotnom sexuálnom dráždení, ale v psychologickom zážitku. Svojráznu metakomunikáciu dospelého, ktorý sa k dieťaťu približuje a napadá ho v najväčšom zmysle slova, dieťa vnima a prežíva ako skutočnú traumu. Keď je spoluúčastníkom incestu dieťa, vždy sa dostaví ľahká sexuálna porucha. V puberte incest znamená ľahkú traumu dokonca aj v prípade, keď je dieťa iniciátorom a aktívnej stránkou. Poruchy nebývajú také výrazné v tom prípade, kde rodinno-sociálne prostredie je na nízkej úrovni, keď ho tvoria primitívne osoby a keď dieťa ani neskôr nežije v diferencovanom, vyspelejšom prostredi.

Preto je možné, že ak prostredie sebaukájanie obmedzuje a znemožňuje, napríklad stálym dozorom nad pubescentom, alebo tým, že násilne odhaluje jeho onanovanie, môže sa sexualita osobnosti vo vnútornom vývine narušiť aj v puberte, hoci predchádzajúca socializácia — ak prebehla bez prekážok — vybudovala už dosť pevnú štruktúru. Pozorovania v súvislosti s homosexualitou dokazujú, že závislosť od rodičov v puberte prekáža aj onáii, a tak sa pubescent stáva na homosexuálne vplyvy ešte citlivejším. Aj u pubescentov s normálnou pohlavnou rolou a psychosexuálnou identitou môže úplné prekazenie onáie zapríčiniť sexuálny infantilizmus a nešikovnosť, u dievčat prípadne frigiditu a u chlapcov neskôršie poruchy potencie.

Prirodzený vývin sexuality brzdí aj pocit viny v súvislosti s onániou. Okolie vlastne nezabráni sebaukájaniu, lebo pubescent si vždy nájde spôsob, aby zostal sám a aby utajil svoju sexuálnu aktivitu. Rozličné slovné zákazy a odstrašujúce informácie zasiahnu veľkú časť pubescentov. Keď je zastrašovanie prisilné, po sebaukájaní nasleduje veľké vnútorné napätie a u pubescenta vznikajú rozličné poruchy sebahodnotenia. Koncom puberty si takmer každý uvedomí, že to, čo robí, nie je prirodzené a že by mal svoju sexualitu ukájať radšej s partnermi iného pohlavia. Rodičovské zákazy môžu tieto pocity vystupňovať do veľmi silného pocitu viny. V starších knihách sa píše a ešte aj dnes sa na verejnosti šíri mylná domnieka, že sebaukájanie spôsobuje „vysychanie miechy“ a vyvoláva rozličné iné nervové poruchy. Často sa hovorí aj to, že u chlapcov ukájanie vedie k impotenci. Tieto mylné názory sa môžu v pubescentovi zafixovať a vyvolať ťažké zážitkové poruchy. Pocit viny pre onáiu môže v puberte vyvolať také ťažké krízy, že vedú k pokusom o samovraždu. Sebavedomie človeka, ktorý trpi pocitom viny pre onáiu, môže klesnúť

natoľko, že jeho výkon tak v škole, ako aj v živote sa výrazne zníži, a toto len zhoršuje jeho stav.

Onáiu sprevádzajúca fantázia je podstatná nielen z hľadiska zafixovania špecifických pohlavných podnetov a na upevnenie definitívneho sexuálneho dráždenia, ale má dôležitú funkciu aj pri sexuálnych vzťahoch a pri odreagovaní. V sexuálnej fantázii vždy vystupuje aj osobnosť sama a vziava sa do takých udalostí, v ktorých dosahuje pohlavné ukojenie. Vo fantázii sa premietnu rozličné príhody. Osobnosť vo svojich predstavách sa priblíži k partnerovi, začne s ním sexuálne hry, partner sa osobitne správa, spravidla býva poslušný a oddá sa. Obsah pubescentovej fantázie napriekuje s vývinom jeho osobnosti a postupne sa mení. Opakovane je jeho priebeh totožný s príhodami, ktoré sa odohrávajú v jeho predstavách. Tak ako pubescent dozrieva, tak sa fantazijná príhoda stáva reálnejšou, aspoň pokial ide o sexuálny vzťah dvoch pohlaví. Prirodzene, že okruh sexuálnych vzťahov môže byť v predstavách ten najfantastickejší, ale aj ten najreálnejší.

Sexuálnu fantáziu pubescentov silne ovplyvňuje najmä čítanie a filmy. Čitateľ alebo divák sa tu vlastne stotožňuje s hlavným hrdinom a toto stotožnenie je veľmi silné. Kedže v puberte je osobnosť už sformovaná, stotožňovanie nemá podstatný vplyv na zmenu osobnosti, ale osobnosť si môže prostredníctvom týchto hrdinov osvojiť vzory správania a podnetov, môže už jestvujúcu rolovú pohotovosť rozvíjať a čiastočne aj meniť.

Pri cvičení a učení, ktoré sa uskutočňuje prostredníctvom fantázie, vzniká charakteristická erotika čiže spôsob, ako a na aké podnete sa osobnosť dostane do dráždivosti a akým spôsobom sa domáha odreagovania sexuálneho dráždenia. Táto erotika sa potom stáva cieľom heterosexuálnej pohlavnnej aktivity v dospelosti. Príhody a dejev prežité vo fantázii sa osobnosť pokúša uskutočniť so svojimi partnermi. Fan-

tázia je teda pri príprave na skutočný pohlavný život veľmi dôležitá. Opakovaná onácia a fantazijná aktivita udržuje v osobnosti svojský záujem a osobnosť priam vyhľadáva špecifické informácie z okolia. Tieto vplyvy sa potom organizujú v osobnosti do vnútornej motivácie a návyk a do konštrukcie kognitívnej schémy, ktorá sa spravidla zmení na sexuálno-psychologický regulátor.

Je nevyhnutné znova zdôrazniť, že všetko toto sa odo hráva neuvedomene. V osobnosti je iba jedna časť fantázie vedomá — sexuálna zvedavosť a reálnosť túžby. Pre nevedecký vývoj konštrukcie sexuálnej psychológie je príznačné biologické vysvetlovanie sexuality, pri ktorej však chýba vývoj zážitku. Len vedomie má zážitkový základ. Nečakane sa u človeka zjaví túžba a človek cíti pudovú disponovanosť k druhému pohlaviu, cíti špecifickú pohlavnú aktivitu, túžbu po kopulácii. Takisto cíti a prežíva svoje charakteristické požiadavky aj homosexuál. Preto je mylná domnenka homo sexuálov, že ich deviácia má nejakú orgánovú alebo biologickú príčinu, a takisto aj transsexuáli veria pevne v to, že príroda ich omylom obdarila vlastným pohlavným orgánom, hoci ich túžby nezodpovedajú tomuto pohlavnému ústrojenstvu.

Pre úplnosť psychického vývoja je okrem onácie nevyhnutné zmieniť sa aj o heterosexuálnych pokusoch. Spoločnosť čoraz väčšmi umožňuje pubescentovi, aby sa stýkal aj s osobami druhého pohlavia. Vznikajú možnosti dvorenia. Ale chlapci a dievčatá už aj v útlom detskom veku sú spolu pri rozličných príležitostiach. Pri tejto koexistencii prebieha aj sexuálne „učenie“. Takto získané dojmy sa stávajú surovým materiálom pre fantáziu a súčasne sa dostávajú aj do schémy správania. Takmer každý človek sa vie rozpmätať na takéto udalosti. Deti si navzájom obzerajú pohlavné orgány, napodobňujú dospelých tým, že sa objímajú, bozkávajú, ohmatávajú a neraz sa pokúšajú aj o súlož.

Chlapci v puberte často vyhľadávajú staršie a povolnejšie dievčatá, ktoré sú ochotné sexuálne ich poúčať, a tak im dávajú príležitosť na prvé pokusy. Starší chlapci však často začínajú svoje sexuálne hry i s mladšími dievčatami. V puberte je výmena informácií o druhom pohlavi medzi chlapcami a dievčatami a o styku oboch pohlavi ešte čulejšia ako predtým. Takto sa postupne hromadia sexuálne skúsenosti a súčasne klesá častosť onánie. Od sebaukájania osobnosť prechádza k heterosexuálnemu ukájaniu. Vedúcim motívom správania sa stáva snaha podmaňovať si partnera, utvárať s ním spoločnú aktivitu a zabezpečiť si potrebnú ochotu na sexuálny styk.

Sexualitu počas onánie charakterizuje ešte autoerotizmus. Táto forma sexuálnej aktivity nie je prirodzená a konečná, iba prechodná, ktorá je však podľa súčasných poznatkov nevyhnutná. Tento prechod sa môže predĺžiť, ale aj stabilizovať, keď rodina alebo okolie neumožní pubescentovi pokusy v oblasti pohlavného života. Keď onánia trvá preveľmi dlho, pubescent si ľahšie odvyká od tejto fázy vývinu a ľahšie sa tiež utvárajú fázy heterosexuálneho styku. V súvislosti so sebaukájaním sa čoraz väčšmi stupňuje neprijemný pocit viny. Osobnosť vynakladá veľké úsilie na to, aby s tým prestala, avšak z psychologického hľadiska potrebuje túto pohlavnú slast, nevie sa jej zriecť a snaha „odvyknúť si“ nebýva úspešná. Toto veľmi narúša vlastné hodnotenie, človek sám seba posudzuje ako nezrelého, ako niekoho, kto nemá dosť pevnej „vôle“. Keď sa chce s niekým — ak vôbec prekoná hanblivosť a zábrany — poradiť v týchto problémoch, aj poradca najčastejšie len apeluje na jeho vôle, čím pocít viny a slabosti u pubescenta ešte väčšmi stupňuje.

Rodinné prostredie, ktoré je vo vzťahu k sexualite nepriateľské, podniká v puberte ešte posledný pokus: rozličnými zdôvodneniami obmedzuje pubescenta vo vzťahu

s druhým pohlavím. Týmto však vlastne iba napomáha tomu, aby sa onánia, proti ktorej vo svojich výchovných prístupoch všemožne bojuje, ešte väčšmi ustálila. V našej spoločnosti je obmedzovanie dievčat všeobecne veľmi silné. Je to preto, že pubertujúce dievča už môže oťarchaviť a vtedy nastáva veľmi neprijemná situácia. Ale rodina sa o dievča obáva aj z morálneho hľadiska. Nechce, aby sa „zvrhlo“. Chlapcov zasa v puberte spravidla neobmedzujú. Možno predpokladať, že snaha chrániť dievčatá rozličnými zákazmi a odstrašujúcimi príkladmi je dôležitá okolnosť pri vzniku frigidity.

Aj samotná onánia môže hrať veľkú úlohu pri frigidite a pri poruchách potencie u mužov, ak trvá dlho, alebo ak po roky prebiehala intenzívne. Deti žijúce v zlých rodinných podmienkach, obmedzované a zaťažované požiadavkami, nemajú v živote dosť prirodzenej radosti a uspokojenia, takže onániou dosiahnutý orgazmus je takmer jediné, čo im poskytuje pozitívny zážitok a čo osobnosť odpútava do určitej miery od frustrácií, ktoré v každodenom živote utrpela. Onánia v takýchto prípadoch teda nahradza „deficit domácej radosti“. U týchto detí sa onánia môže zmeniť na vášnivý návyk, čo sa neskôr silne zafixuje do štruktúry psychiky a zabraňuje, aby sa rozvinuli heterosexuálne záujmy a aktivity. U takýchto ľudí natoľko poklesne sebavedomie a zosilnie pocit viny, že sa k druhému pohlaviu ani nepokúšajú priblížiť. Stupňujúce sa negatívne vnútorné napätie robí ukájanie onániou ešte nevyhnutnejším, teda náklonnosť k sebaukájaniu sa ešte viac posilní spôsobom akoby začarovaného kruhu. Ked sa takýto proces prejaví u žien, je možné, že jeho dôsledkom bude celozivotná frigidita. Žena si neskôr prispôsobí život primerane k svojej pohlavnej role, vydá sa, žije sexuálnym životom, rodí deti, ale ozajstné ukojenie dosahuje iba vlastnou stimuláciou. Robí to svojským spôsobom za sprievodu

mimoriadnej fantázie. Po určitom čase môže u nej autoerotizmus poklesnúť, v neskoršom veku však pri napätiach sa znova môže vrátiť k takejto forme dosahovania pocitu slasti. V každodennej psychiatrickej a psychologickej praxi často stretávame 40–50-ročných ľudí, ktorí ešte stále onanujú a u ktorých je heterosexuálna aktivita narušená.

U mužov, čo sa nevedia odpútať od onánie, sa často objaví impotencia. Toto nemá biologické príčiny, „nenarúša sa“ schopnosť sexuálne reagovať, ale sebavedomie človeka poklesne na taký stupeň, že sa pri každom heterosexuálnom priblížení obáva, že ho partnerka znemožní a zahanbi. K tomuto sa spravidla ešte pridávajú početné obavy vyvolané sexualitu zakazujúcou výchovou, čo narúša vzťah k druhému pohlaviu. Keď sa takýto muž bliží k žene, cití takmer hrôzu. Erekcia sa u neho nedostaví, čo ho ešte väčšmi znepokojí a zníži jeho pohlavné podráždenie. Periodicky sa opakujúca impotencia je u mužov veľmi častá na začiatku pohlavnej aktivity, čo však pri dobrom vzťahu všeobecne prekonajú a časom sa ich schopnosť reagovať upraví. V minulosti, keď veľká časť mužov vstupovala do manželstva bez sexuálnych skúseností, nebolo zriedkavosťou, že sa svadobná cesta skončila bez výsledkov a novopečená manželka sa vrátila domov ako panna. Toto sa stáva aj dnes. Periodicky sa opakujúca impotencia sa zvyčajne zafixuje, keď muž na ňu reaguje príliš veľkým úsilím, keď upadne do paniky a v zúfalstve sa sili pokračovať ďalej. Zahanbenie od partnerky môže tento stav ešte ďalej zhoršovať.

Obdobným spôsobom sa môže u žien vyvíjať frigidita. Veľmi častá a dlhotrvajúca onácia môže škodiť aj tým, že narúša neskorší sexuálny život. Cieľom sebaukájania je dosiahnuť orgazmus. Čas na to potrebný a spôsob má druhoradý význam. Po dlhodobej masturbácii sa ukojenie už dosahuje mechanicky. U mužov sa čas potrebný na ejakuláciu skracuje. Oslabuje sa aj stoporenie. U žien sa schop-

nosť orgazmu zúži na klitoris a na osobitný spôsob jeho dráždenia. U žien to bude mať taký následok, že normálny pohlavný styk bude pre ne menej uspokojujúci ako onácia. Pri normálnom pohlavnom živote samostatné dráždenie klitorisu sa uskutočňuje zriedkavejšie. U mužov to má za následok predčasný výron semena a vytvorenie si sebec- kých návykov a nepozornosť v pohlavnom živote. Aj nadalej zostáva dôležitým pocit slasti, sprevádzajúci eja- kuláciu. Takto sexualita v podstate nadalej zostáva autistická. Pre normálneho, sexuálne zrelého jedinca, orientovaného na partnera, nie je podstatný samotný orgazmus, ale vzájomné ukojenie. V zrejom sexuálnom spojení prebieha zložitá neverbálna komunikácia a aktivita oboch osobnosti je harmonická. Autistické sexuálne správanie zo strany muža takmer zákonite ničí vzťah s partnerkou. V osvetovej literatúre sa často poukazuje na veľa problémov, ktoré zapríčinuje nepozornosť muža.

Onácia ako hlavný prameň ukájania a spôsob odreagovávania sexuálneho napäťia pretrváva tým dlhšie, čím menej príležitosti má osobnosť v puberte na sexuálne pokusy s druhým pohlavím. V rozdielnych spoločenských vrstvách sú zákazy sexuálnej aktivity u pubescentov rozdielne. Všeobecne možno konštatovať, že čím k vyššej spoločenskej vrstve rodina patrí, alebo čím sú vzdelanejší jej členovia a v čím lepších materiálnych podmienkach žijú, tým je väzba pubescenta na rodinu a obmedzovanie sexuality silnejšie. Týmto možno vysvetliť aj Kinseyho údaje, podľa ktorých vo vyšších spoločenských vrstvách je sebaukájanie hlavným spôsobom odreagovania sexuálnej túžby do 18—20 rokov, kým v nižších spoločenských vrstvách už ovela skôr, približne v 15.—16. roku veku, tento spôsob ukájania nahradza heterosexuálna aktivita. Podstatnú úlohu tu môže mať aj dlhšie štúdium pubescentov. Študujúci mladý človek je závislejší od rodiny, aj keď je už

biologicky dospelý. Z tohto hľadiska skoršie zamestnaný a zarábajúci mladý človek sa rýchlejšie počíta za dospelého a rodina ľahšie prijíma jeho osamostatnenie.

Spravidla je obdobie onánie dlhšie aj u deviantne sa vyvíjajúcej sexuality. Mladí s nenormálnymi požiadavkami a túžbami ľahšie začínajú pohlavný život, ľahšie si nájdu partnera. Ich vnútorný odpor a porucha sebahodnotenia z pocitu viny im stázuje uskutočniť pohnútky. Fantazijná aktivita a onánia je pre nich vlastne najschodnejšou cestou.

Tu treba poznamenať, že fantazijná aktivita nie je fixačným a charakteristickým socializačným mechanizmom len z hľadiska sexuality. Pubescent takmer v každej oblasti aktivity prostredníctvom fantázie rozvíja schémy a motivácie správania. Zvlášť si utvára v predstavách svoj spoločenský status, ciele a aspirácie. Táto fantázia je stálejšia a trvalejšia ako sexuálna fantázia, ktorá sa viaže skôr na sexuálnu vzrušivosť a orgazmus. Postup, začlenenie sa do spoločnosti, predstava o spôsobe života sa uskutočňujú vo forme takzvaného denného snenia. Počas každodennej práce pubescent často fantazíruje, pričom viditeľne niečo robí, prechádza sa alebo pozoruje. *V dennom snení v podstate prebieha ďalej učenie sa role.* V dennom snení žien je obsah s napoly sexuálnym významom častejší. Snívajú o životnom partnerovi a predstavujú si hlavné charakteristiky spoločného života. Je pravdepodobné, že takýto obsah fantázie je u žien častý preto, že ženy ešte aj dnes sa socializujú najmä na rolu manželky, matky a predstavujú si svoj život len v okruhu týchto rolí.

12. PARTNERSKÉ A SEXUÁLNE VZŤAHY V MLADOSTI

Pubescenta a mladého človeka povzbudzuje sexuálna pohnútka a potreba partnera k tomu, aby začal utvárať vzťahy s druhým pohlavím. Zdravo sa vyvíjajúci pubescent uvoľňuje svoje vzťahy s rodičmi. Uvoľňovanie prebieha dlhodobo, ba niekedy až roky. Medzitým sa pubescentovi hromadí množstvo takých zážitkov, s ktorými sa rodičom nezdôveruje, ktoré zostávajú pred rodičmi tajomstvom. Jeho súkromný život a záujmy sa čoraz väčšimi oddelujú od rodiny. Vzťahy, ktoré ho viažu k rodine, môžu však popri tom zostať a môžu byť aj dosť silné. Pri dobrom vzťahu rodič-dieťa možno ľahšie prekonať úskalia puberty, a bližiac sa k symetrickému modelu, rodič je ešte stále schopný veľmi pomôcť pubescentnej osobnosti. Pri voľbe povolania a v plánovaní materiálnych potrieb pubescent vie všeobecne dobre komunikovať s rodičmi. Vzťahy k iným ľuďom však už pokladá za svoju súkromnú vec. Každý človek totiž potrebuje intímne ľudské vzťahy. Pubescent sa usiluje intimitu a teplo rodičovských vzťahov vynahradíť si niekde inde. Okrem príslušnosti k rovesníckej sku-

pine sa mu ponúka možnosť vzťahu s druhým pohlavím. Pubescentné referenčné skupiny sú všeobecne priamym pokračovaním vplyvov rodiny. Čím je odlúčenie sa od rodičovských vzťahov prudšie, čím ho sprevádzajú väčšie rozpory, tým je väzba na referenčné skupiny silnejšia. Niekoľko údajov z pozorovani poukazuje na to, že vplyvy skupiny v puberte sú k partnerským vzťahom v komplementárnom pomere. Ak sa utvoria s osobami druhého pohlavia, ich intenzitou sa sila väzieb na referenčné skupiny usmerňuje opačne. Ale v prípade ľažkostí s hľadaním si páru vzrástá význam malých skupín a priateľstiev. V súčasnosti je čoraz bežnejšie, že referenčná skupina za svojich členov prijima obe pohlavia a v skupine sa medzi nimi utvoria dobré priateľské vzťahy. *Len čo sa však u toho-ktorého páru utvorí intimnejší vzťah, jeho väzba ku skupine sa uvolňuje.* Toto je dávna skúsenosť skupinovej dynamiky (Homans 1950, Bonner 1959, Hofstätter 1959). Preto sa v partách všeobecne zakazuje utvárať partikulárne vzťahy medzi chlapcami a dievčatami a vedúci párt trvajú na tom, aby dievčatá boli spoločné. Pravdepodobne pudovo zistujú, že párový vzťah oslabuje silu skupiny.

V puberte sa vo vzťahu rodina a osobnosť ukazujú štyri typy usporiadaných foriem. Toto má z hľadiska sexuálnych a partnerských vzťahov pubescentnej osobnosti rozhodujúci význam. *Jedným východiskom oslabujúceho sa vzťahu rodič-dieťa je, že dieťa sa prirodzene začleňuje do typu dospelejšieho vzťahu.* Toto je najšťastnejšie riešenie a rodina vtedy zostáva dieťaťu citovou oporou. Do určitej miery môže rodina plniť aj funkciu referenčnej skupiny, najmä ak je v nej viac detí približného veku. V prirodzene sa uvoľňujúcim a pretvárajúcim systéme rodinných vzťahov prechod pubescenta do dospelosti, jeho osamostatňovanie nevyvoláva neriešiteľné problémy. Pubescent nie je odkázaný na to, aby si násilne vynucoval

samostatnosť, čo by ho od rodiny citovo úplne odpútalo.

Toto je totiž druhým typickým východiskom vo vzťahu rodič-dieľa. Často ani rodičia, ktorí svoje deti vychovávajú správne, nie sú schopní primerane napomáhať pretváraniu vzťahov v puberte. Citová separácia v puberte od rodičov je psychologickou nevyhnutnosťou a bez nej osobnosť nemôže postúpiť na ceste vývinu k dospelosti. Preto medzi rodičmi a pubescentmi dosť často vznikajú konflikty (Ruggieri, Schwartz 1958, Kirkpatrick 1963). Rodičia málokedy pochopia, že v požiadavkách pubescentov má najväčší význam túžba po samostatnosti. V puberte je častým javom, že pubescent chce urobiť niečo, čo ho môže neprijemne ohrozit. Ak ho však rodič ohľaduplne upozorní, aj sám príde na to, že plánuje nereálne, a svoj úmysel zmení. Keď rodič v takejto chvíli vyjadri svoje výhrady, ale nasilu nebráni tomu, za čo sa jeho dieťa z vlastnej vôle rozhodlo, významne podporí utvorenie vzťahu takmer dospelého typu. Túžba pubescenta odpútať sa smeruje proti rodičovskej nadvláde, proti iracionálnej autorite, ktorá sa nachádza v rodičovskom vzťahu. Aj keď rodičia v záujme dieťaťa niečomu zabránia, v podstate uskutočňujú svoju iracionálnu autoritu, svoju moc. Ak naopak dovolia také veci, ktorých úspech alebo účelnosť je vopred pochybná, a dopredu na ňu upozornia, získavajú tým pred dieťaťom racionálnu autoritu, ktorá sa zakladá na väčších vedomostíach. Tento druh autority uznáva aj pubescent a adolescent.

Keď je odpor rodičov proti pokusom a snaham pubescenta privelmi výrazný, tak pubescenta často donútia uskutočniť aj také zámery, o ktorých je aj sám presvedčený, že sú nesprávne. V napätom vzťahu rodič-dieťa sa pubescent pokúša získať prevahu, a vykoná práve to, čo mu rodičia najviac zakazujú. Neraz stojí takýto konflikt v pozadí previnenia mladistvého, u dievčat pri mravnom poklesku

alebo sexuálnych škandáloch (Pollak, Friedman 1969). V buržoáznych rodinách odlúčenie sa dievčaťa veľmi často vyvoláva problémy v sexualite. Zákazy požiadaviek pubescenta rodičia veľmi často odôvodňujú tým, že chránia svoje dcéry pred mužmi, pred škodlivostou sexuality, pred farchavostou. V mnohých prípadoch ešte aj dnes je vo vedomí rodičov zafixovaná ochrana panenstva ako najvyšší cieľ. V takomto prípade sa často stane, že pubescentné dievča začne sexuálnu aktivitu, hoci nemá pravú pohnútku k tomu, bojí sa a má zábrany, ale podvedomá túžba ju vedie k pomste svojim rodičom. „Nepustili ma na výlet, tak teraz nech sa páči“ — asi takáto predstava sa skrýva za podobným činom. Pubescent je v takýchto prípadoch vždy poškodený. Vzniká u neho pocit viny, poklesne jeho sebahodnotenie a prejavujú sa neurotické príznaky. Celý proces odpútania sa od rodiny sa pre neho zmení na psychotraumu. Jeho požiadavka na intímne vzťahy sa vystupňuje ešte väčšimi. Preto vstupuje buď do takých vzťahov, ktoré ho vykoristujú citovo a vôbec nenapomáhajú rozvoju osobnosti — týmto typom je túlanie sa mladých dievčat a ich spolčenie sa so staršími mužmi alebo s mladšími, ale psychopatmi — alebo sa stane členom malej deviantnej skupiny. V dnešnej Amerike je charakteristickým prejavom pripojenie sa k skupinám hippies alebo k narkomanom. K normám týchto skupín sa potom osobnosť usiluje maximálne prispôsobiť, lebo z citového hľadiska je pre ňu veľmi dôležité, že ju skupina prijíma a uznáva, čím nahradza pretrhnuté vzťahy s rodičmi. V takýchto prípadoch v krátkom čase môžu nastat v správaní pubescenta výrazné zmeny. Až do tých čias dobre sa vyvijajúce, konformné, rozumné dieťa, stane sa agresívnym, hrubým, zjavujú sa u neho tendencie ku kriminalite, osobnosť sa deformuje. V takýchto prípadoch sa zvyčajne hovorí o „úpadku“, o „skaze“. Vo všeobecnosti ani verejná mienka, ani psy-

chologickí, ani kriminologickí odborníci nevidia dostačne za takýmito zmenami chyby v reakciach rodičov. Je potrebné spomenúť, že v takýchto prípadoch problémy väčšinou neboli len v puberte, ale sa ukazovali už dávnejšie rozpory vo vzťahu rodič-dieťa.

Tretiu možnosť osamostatňovania sa pubescentov možno pozorovať v *nevľúdnom ovzduší rodiny*, vo veľmi slabých rodičovských vzťahoch. Všeobecne možno konštatovať, že v jednoduchších, kultúrne menej vyspelých rodinách sa rodičia málo starajú o deti, zamestnávajú ich vlastnými problémami a starostlami. Len čo dieťa prejaví snahu po samostatnosti, ponechajú ho samé na seba, nekontrolujú ho a málo sa s ním rozprávajú. V takýchto rodinách sa práve v tomto období stanú všeobecne módnymi prísne tresťty, keď dieťa urobí niečo proti vôle rodičov. Všetko toto vedie k tomu, že kým sa dieťa dostane do puberty, citovo sa úplne odpúta od rodiny. V takýchto rodinách nebývajú konflikty, dieťa môže ísť, kde chce, a nie je pre neho problémom, čo rodičom povie a čo nie, nedostáva sa s nimi do rozporu. Nemá však ani intímny vzťah, preto ešte viac lipne ku skupine rovesníkov. U takýchto detí — obzvlášť u chlapcov — agresívna pohotovosť nie je regulovateľná. Títo pubescenti sa stávajú členmi party, ktorá im potom nahradza rodinu.

Napokon štvrtá možnosť je *veľmi tesná väzba na rodinu*, úplná pričutnosť pubescenta na rodinu. Takáto osobnosť je spravidla citovo a psychosexuálne retardovaná, je na takej vývinovej úrovni, ako v iných rodinách býva preadolescentné dieťa. V tejto osobnosti sa v puberte prejavuje ešte málo symptómov, najajvýš to, že nemá priateľov, že nevie nadväzovať partnerské vzťahy. Čím sa stáva staršou, tým viac si spoločenský systém uplatňuje voči nej svoje nároky, primerané jej veku, napríklad skončí školu, musí nastúpiť do zamestnania alebo nastúpi na vojenskú

službu. Každá zmena, ktorá vyplýva z veku, požaduje od osobnosti také psychologické nároky, ktoré nevie zdolať a na ktoré sa jej veľmi tesná rodičovská väzba neumožnila pripraviť. Tieto každodenné prirodzené úlohy môžu vyskúšať poruchy osobnosti. Spravidla sa v tomto období začína aj schizofrénia. Poslušný, rozumný chlapec alebo dievča sa stáva čudným, správa sa narušene, hovorí pomátené veci a naraz, alebo postupne sa odhalí desivý patologický nález. Častou reakciou býva aj neuróza.

Od spôsobu riešenia rodičovských vzťahov v puberte závisí, ako sa utvoria sexuálne a partnerské vzťahy. Nadmerne obmedzovaný pubescent sa k partnerským vzťahom ani nedostane, nie je schopný vytvoriť sexuálnu reláciu. Všeobecne začína svoj pohlavný život neskôr. Onácia býva u neho častá a dlhotrvajúca. Postupom veku sa stáva problémom nedostatok sexuálneho zážitku. Osobnosť sa pokúša túto situáciu nejakým spôsobom riešiť. Pre chlapcov bývajú takýmto riešením zvyčajne prostitútky. O začiatí pohlavného života inak je vo vedomí verejnosti veľa mylných predstáv. Pohlavný život pokladajú za „liek“ na nervozitu a neraz ho aj lekári odporúčajú s takýmto cieľom. Predpokladajú, že sexuálna skúsenosť napomôže k premene na dospelého. A tak sa stáva, že tá istá rodina, ktorá chlapca roky kontrolovala a ochraňovala od sexuálnych vplyvov, teraz platí prostitútku alebo ľahkomyselnú staršiu ženu, aby „chlapca zasvätila“. V prípade dievčat sa rodičia zvyčajne usilujú, aby sa ich infantilné dcéry vydali. Inokedy zasa dievča sexuálnu aktivitu prejaví hned, keď sa niekto o takéto niečo pokúsi. V osobnostnom vývine retardované dievča často prenáša svoj vzťah k rodičom na niekoho, kto je oveľa starší a ku komu má taký vzťah ako k otcovi. V tomto vzťahu potom začína svoj pohlavný život. Ani u chlapcov, ani u dievčat s takýmto osobnostným vývinom a pri takomto druhu pohlavnej aktivity sa nepre-

javi primeraná recipročita a osobnosť nedosiahne nič iné, len prázdný sexuálny zážitok. Takéto dievčatá sú takmer bez výnimky frigidné a chlapci si aj neskôr len ľahko nájdú partnerku. *Takíto ľudia si potom musia vynahradíť v puberte premeškaný vývin. Všeobecne to dosahujú tak, že si za cenu iných frustrácií pokazia manželský vzťah.* V tejto oblasti sa často vynoria sexuálne problémy a poruchy správania. V pozadí impotencie sa neraz skrýva takýto druh vývinu osobnosti.

V pripade traumatického odpútania sa pubescenta od rodiny — ako sme spomínali — je sexualita často tou pôdou, na ktorej sa konflikt rozvinie a na ktorej sa pubescent vzbúri. Vplyvom tohto môže byť u dievčat sexuálny zážitok bez citového a vzťahového základu. Dôsledkom takého zážitku býva najčastejšie porucha identity a vážnejšie poruchy v prispôsobovaní. Názory rodičov vo vzťahu k sexualite si takéto dievča zato osvojilo, sexuálny zážitok podvedome odsudzuje ako priestupok, má pocit, že sa stalo nečistou, a je mu už jedno, či sa ďalej podvolí požiadavkám chlapcov. Má pocit, že sa skazilo. Najčastejšie začne s promiskuitným pohlavným životom. V tom však nenačádza radosť, je napäťe, roztrpčené. Je akoby rozpoltené a robí niečo, čo jedna polovica JA vôbec nechce. Vo vzťahu k partnerom má nízke požiadavky. Z tejto situácie je vlastne len jediné východisko, psychopatizácia, čo je istým druhom prispôsobenia sa takémuto spôsobu života. Časom sa napätie v osobnosti zníži takým spôsobom, že jednu časť svojho JA potlačí, a so situáciou sa vyrovnáva na nižšej úrovni správania, uspokojí sa s nekultúrnymi, citovo chudobnými vzťahmi.

Situácia chlapcov je v takýchto prípadoch podobná situácií chlapcov, ktorí vyrástli v citovo chladnej rodine. Silný vplyv referenčných skupín ich nenabáda k partner-

ským vzťahom, ale k sexuálnym zážitkom. Pre chlapčenské skupiny je všeobecne príznačná taká forma vzťahu, že ženy ich zaujímajú len dovtedy, pokiaľ môžu s nimi nadviazať sexuálny vzťah. Tieto skupiny požadujú, aby žena bola pekná, aby zodpovedala kultúrnemu ženskému ideálu. Citové vzťahy však zavrhujú. V mikrokultúre chlapčenských skupín sa hodnotí to, keď niekto má čo najviac sexuálnych skúseností. Všeobecne sa zdá, že meradlom mužskosti je, či niekto už mal do činenia so ženami. Uznania hodným skutkom je oklamanie dievčat, ich navedenie na sexuálny akt podvodom. Všeobecný názor skupiny je taký, že aj dievčatá sa tešia z možnosti kopulácie, v skutočnosti sa toho aj rady zúčastnia, len „sa robia“, že zdanlivо odporujú. V záujme sexuálneho styku preto pokladajú za prípustné aj násilie a prinútenie. Ku skupine sa spravidla pridávajú také dievčatá, ktoré sú ochotné súložiť s členmi skupiny. Istá časť chlapcov udržuje styky aj so staršími ženami. Aktivita v skupine pozostáva zo zvláštnych zábav a programov, ktorých cieľom je hľadať vzrušenie, zabezpečiť si zmenu a možnosť prejavíť agresivitu.

V chlapčenských skupinách všeobecne je táto mikrokultúra spoločná, odstupňované sú len rozdiely medzi skupinami „dobre“ vychovaných chlapcov a medzi trestnú činnosť páchajúcimi chuligánmi. Tento druh mikrokultúry nemožno zamieňať s javmi „kultúry mládeže“. Zo sociologického hľadiska je mikrokultúra chlapčenských skupín skôr anachronizmom, pozostatkom dávnejšej pokrytieckej morálky. Je veľmi pravdepodobné, že na tento druh mikrokultúry sa chlapci socializujú, učia sa mu od dospeľých mužov. V západných kultúrach bolo tisícročným zvykom, že kým rodiny strážili „počestné“ dievčatá až po manželstvo, muži sa zabávali so „zlými“ dievčatami, ktoré nepokladali za nič. Inštitucionalizácia prostitúcie im

to vlastne umožňovala. Ich pocity voči ženám boli však ambivalentné. Na jednej strane boli trubadúri a minnesengeri, ich romantická oduševnenosť a sebaodriekajúca úcta a na druhej strane ženy nepokladali ani za ľudí. Túto podvojnosť možno nájsť v kultúre až do modernejšej doby. Jej príčiny nie sú však jasné. Možno predpokladať, že súvisia s autokratickými formami vzťahov a výchovnými spôsobmi, lebo v chorobnom meradle autokratickej osobnosti je stupeň neúcty a podceňovania žien veľmi veľký. Túto podvojnosť možno v mužských spoločnostiach pozorovať ešte aj dnes. Jednou z najčastejších tém je erotika, žena, ktorá však neznamená viac ako sexuálnu vec. Jej osobnosť je nezaujímavá, skôr rušivá, lebo môže mať také rozličné požiadavky, ktoré muži pokladajú za nebezpečné a nepríjemné, napríklad vzťah chce žena udržať aj vtedy, keď sa už mužovi zunovala, chce, aby si ju vzal, vyčíta mu, že zostala ťarchavá a podobne. Tento postoj sa dostáva v chlapčenských skupinách až na úroveň kultu, najmä v takých skupinách, ktoré uplatňujú deviantné spôsoby správania, kde členovia hľadajú druhú rodinu a pokúšajú sa o jej uskutočnenie v skupinovej kohézii.

Referenčné skupiny, ako nositelia vplyvov v chlapčenských skupinách, majú tú nevýhodu, že svojím správaním, zameraným výlučne na sexuálne ukájanie, sú pre osobnosť brzdou pri osvojovaní si kultúry v ľudských vzťahoch. Ich správanie nie je recipročné, ale nacičujú asymetrické relácie. Osobnosť si navyká, že sa pohlavné ukája na osobe podriadenej, s ktorou môže robiť hocičo. Takýto spôsob správania je škodlivý. V kultúre čiastočne žije aj nadalej nejaký nehumánny patologický jav, ktorý sa iradiuje aj na iných, napríklad dotyčný človek pokazí život svojej neskoršej manželke, keď utvára chladné a neláskavé rodinné prostredie, v ktorom sa narušuje citový vývin detí,

a je veľmi pravdepodobné, že chlapci zopakujú sexuálny vývin svojho otca. Dotyčná osoba však poškodzuje aj sama seba, lebo sa ochudobňuje o zážitok z heterosexuálneho vzťahu, čo osobnosť potrebuje. Bez opory referenčnej skupiny môže mať pri hľadaní partnera ľahkosť a môže byť aj frustračná.

Pubescent, ktorý vyrástol v nevľúdnom rodinnom ovzduší, sa môže pod vplyvom skupiny ešte väčšmi uberať smerom k psychopatickému vývinu osobnosti. Ako sme už spomínali, schopnosť empatie znižuje aj to, keď rodina deti priveličmi viaže a nedovoľuje im rovnocenné interakcie. Citovo chudobné vzťahy s rodičmi a nedostatok kontaktu s nimi v ranom detstve — čo je v živote takýchto pubescentov častým javom — tiež bráňia vývinu empatie. Chýbanie empatie sa stáva základom psychopatického správania. V spomínaných skupinách chlapcov sexuálne správanie je charakterizované nedostatkom empatie smerom k partnerovi. A bez empatie potom nemožno očakávať reciprocity.

Zdravo sa vyvíjajúci a do adolescencie vstupujúci ľudia získavajú sexuálne skúsenosti v rovnocenných partnerských vzťahoch. Toto sa javí ako najvhodnejší spôsob na začatie sexuálneho života. Keď do vzájomných citových vzťahov vstupujú vekovo rovnakí chlapci a dievčatá, osobnosť toho druhého nadobúda na význame a cielom vzťahu nie je len sexuálny život, ale utváranie pocitu radosti pre druhého a spoluúčasť v rozličných formách spoločnej činnosti. Pubescenti sa stretávajú predovšetkým preto, aby boli spolu. Je to takzvané „randenie“. Pre pubescenta, ktorý sa od rodiny odpútal harmonicky, je dôležité, aby sa s členmi druhého pohlavia takto stretával. Aj títo pubescenti majú svoje referenčné skupiny, v ktorých sa hodnotí, či majú známosti, s kým môžu pravidelne chodiť. Kto nemá

vzťah, toho rovesnícka skupína nepokladá za plnohodnotného. Aj randenie má svoje skryté normy (Waller 1937, Kirkpatrick 1963). Keď mladí „spolu chodia“, osobnosť sa tu učí pestrému, kultivovanému rovnocennému vzťahovému správaniu. Od partnera druhého pohlavia dostáva o sebe veľa metakomunikatívnych spätných informácií.

Pre svoju osobnosť a pre stupeň integrovanosti vlastného správania si utvára primeranú ašpiračnú úroveň. Vzťahové správanie a v ňom dosiahnuté úspechy sa stávajú základom sebahodnotenia. V prípade neúspešnosti má osobnosť možnosť „vylepšiť sa“, vyvíjať sa. Postupne sa dostáva k sexuálnemu zážitku. V rozličných vzťahoch alebo v rozličných fázach jedného vzťahu nacvičuje potrebné predohry pred sexuálnym aktom; mladí sa na „rande“ bozkávajú, sú v telesnom kontakte, obzerajú si jeden druhého, utvárajú medzi sebou rozličné sexuálne podfarbené hry. V rovnocennom vzťahu k sexuálnemu aktu dôjde iba vtedy, keď to chcú obaja, keď sú obaja partneri na to dostatočne vzrušení. *V pubescentných recipročných vzťahoch je najdôležitejší kult citovej väzby.* Tí, čo chodia spolu, musia sa podľa nepísaných kultúrnych noriem mať radi. *Na základe sociologických, kultúrno-antropologických a sociálnopsychologických údajov sa zdá, že láska nie je biologickým javom, ale javom spoločenským a kultúrnym.* Vo všeobecnosti možno povedať, že je produkтом vyspelých kultúr, hoci jej začiatky a analógie môžeme nájsť aj v primitívnych spoločnostiach. *V heterosexuálnych vzťahoch zložitých osobnosti má láska, recipročná náklonnosť velkú úlohu.* Naozaj uspokojujúci a radost poskytujúci sexuálny vzťah a zážitok je sotva možný bez citového základu lásky. Láska je základom každého takého vzťahu, ktorý sa buduje na heterosexuálny vzťah, predovšetkým na manželstvo a rodinu. O láske v manželstve a o jej úlohe budeme ešte hovoriť v iných súvislostiach.

Tým, že vznikol vztah z lásky, možno ten komplikovaný připravný proces osobnosti na lidskou sexualitu sui generis pokládat za ukončený.

13 FENOMENOLÓGIA A DYNAMIKA SEXUÁLNEHO VZŤAHU

V posledných rokoch sa v psychologických a sociálno-psychologických výskumoch dostáva do popredia problém ľudských vzťahov. Podľa výskumov v každej ľudskej relácii jestvujú určité totožné zákonitosti. Totožná je tá skutočnosť, že vzťah je jav, ktorý je v ustavičnom vývine, ktorého utváranie a zmeny, ale aj pretrvávanie sa uskutočňuje v priebehu komunikatívnych procesov. Základným momentom vzťahov je, že osobnosti, ktoré sú vo vzájomnom vzťahu, vypracúvajú si spoločné normy a navzájom súvisiace správanie sa usilujú podľa nich regulovať. Iniciátorom týchto noriem je jedna alebo druhá strana. V rovnočennom, symetrickom vzťahu závisí od posúdenia a požiadaviek partnera, či normu prijme, alebo nie. V nerovnocennom, asymetrickom alebo komplementárnom vzťahu je osobitnou črtou, že vzťah, ktorý je vymedzeným pravidlom správania sa, utvára jedna strana a druhá je nútená ho prijať. Propozície noriem, ich prijatie alebo zamietnutie sa uskutočňuje hlavne metakomunikatívne (Haley 1963, Buda 1966, 1967, Watzlawik, Beavin, Jackson 1967).

Každé interakčné konanie môže vždy obsahovať nejaké skryté propozície na spoločnú normu. Tak ponuka komunikačných noriem, ako aj ich prijatie alebo odmietnutie sa deje nevedome, alebo na nízkej úrovni uvedomenia si. Preto psychológia vzťahov zostala pred skúmajúcim ľudským myslením tak dlho neznáma.

Sexuálny vzťah má osobitnú evolúciu, ktorá sa odohráva vo fázach a komunikačných transakciách. Vzťah sa začína zoznámením sa. Zoznámenie je vo vyspelých spoločnostiach všeobecne krokom na začatie vzťahu. Kultúra má svoje osobitné normy, ktoré určujú, podľa akých pravidiel sa ľudia majú medzi sebou stýkať. Najzákladnejšou formou vzťahu je vzťah medzi neznámymi. Neznámi sú povinní dodržiavať len normy a pravidlá slušnosti. Ich dodržanie zabezpečujú spoločenské sankcie. Známosť ako forma vzťahu je prvou, otváracou fázou bezprostredných foriem ľudských vzťahov. Ľudia sa zoznamujú buď v spoločnej činnosti, alebo na základe zoznamovacích „obradov“. Určitá spoločenská situácia, ktorá prináša so sebou aj interakciu, stáva sa príležitostou na zoznámenie. V kine alebo divadle je veľká skupina neznámych v rovnakej situácii, predsa sa však medzi nimi neutvára vzťah známosti, lebo nemajú interakčné možnosti. Keď sa však viac ľudi postaví do radu na niečo a počas čakania je potrebné urobiť si navzájom nejakú láskavosť alebo v niečom spoluúčinkovať, môže sa toto stať už podkladom na vznik známosti. Pri zoznamovaní jeden už známy „predstavuje“ neznámeho. Uvedením mena, prípadne spomenutím hlavných spoločenských charakteristik sa predstavovaná osoba uvádza do vedomia a odvtedy bude aj vzťah toho druhého iný. Známeho vždy treba pozdraviť. So známym má človek právo a možnosť rozprávať sa, kým s neznámym sa nepatri, a bez vážneho dôvodu to ani nie je zvykom. Medzi mužmi a ženami nie je dovolený rozhovor, ak sú si cudzi. Súčasná spolo-

čenská morálka zaväzuje ženu, aby dodržiavala tento zákaz. Ženy odmietajú interakčné približovanie sa neznámych mužov. Je to tak predovšetkým medzi vekovými skupinami, ktoré sú už schopné sexuálnych relácií. Ak sa však rozhovor z nejakej príčiny predsa len začne, a žena obočí od tejto spoločenskej normy zákazu, ďalej sa už relácia známostí na nich vzťahuje a pri nových stretnutiach sa môžu pozdraviť alebo aj osloviť. Takému druhu regulácie relácií sa osobnosť naučí v puberte, keď si začína osvojovať rolu dospelého. Dovtedy — najmä medzi detmi — nie je vo vzťahoch medzi cudzím a známym výrazný rozdiel. Cudzí je len neznámy. K neznámenu dietátu sú ostatné deti zdržanlivé len krátko. Rýchlo ho oslovia, vypytujú sa a od tej chvíle sú si známe. Dievča v puberte však už odmietá približovanie sa neznámeho chlapca a trvá na predstavovaní. Podľa starej konvencie v minulosti sa požadovalo, aby sa predstavil muž. V kultúre mládeže rozdiel medzi známymi a cudzími sa začína strácať, ale nezmizne úplne.

Dosiahnuť „status známosti“ je podmienkou aj sexuálneho vzťahu. Známost väčšinou začína chlapec. Čím väčšmi zodpovedá dievča kultúrnemu ideálu ženy, čím je jej obliekanie, správanie harmonickejšie a príťažlivejšie, tým je snaha po známosti s ňou u cudzieho chlapca, ktorý sa dostane do jej blízkosti, silnejšia. Aj chlapci, aj dievčatá pokladajú za významné to, ak sa zoznámia s takým príslušníkom druhého pohlavia, ktorého zjav má výrazné prednosti. Obe pohlavia majú medzi rovesníkmi rovnakú hierarchiu hodnôt, v nej sa umiestňujú a hodnotia. Svoje túžby po partnerovi podriadujú tomuto sebahodnoteniu. Na tomto základe budujú ašpiračnú úroveň svojich partnerských vzťahov. Známost sa môže dosiahnuť aj v prípadoch, keď na základe skrytého hodnotiaceho systému osobnosť pocituje, že má malé vyhliadky sformovať reláciu známosti.

Známost je už množstvom spoločných noriem, vzájomných možností a povinnosti. Keď sa medzi dvoma ľuďmi utvori intímny vzťah, jeho jednotlivé fázy vznikajú v komunikáciách na pôde známosti. Novšie výskumy priniesli mnoho údajov o tom, akými komplikovanými neverbálnymi komunikačnými kanálmi jednotlivé fázy a štádiá vyjadrovania sa ľudí medzi sebou prebiehajú. *Priestorová vzdialenosť*, ktorá závisí od jednotlivých fáz vzťahu, sa v interakcii mení. Cudzi, keď začinajú rozhovor, stoja ďalej od seba. Dobre známi pristupujú k sebe bližšie ako len „povrchne“ známi. V tej istej kultúre, v tom istom type a fázach vzťahu medzi partnermi je interakčná vzdialenosť rovnaká. Priestorovou vzdialosťou s komunikatívnym významom medzi ľuďmi sa zaoberá osobitný vedný obor, takzvaná *proxemika* (Hall 1961, 1964, Buda 1969). Už aj vzdialosťou sa začína organizácia vzťahu. Ten partner, ktorý sa usiluje o väčšiu pevnosť vzťahu, usiluje sa znížiť interakčnú vzdialenosť, pokúša sa dosiahnuť intímnejšiu blízkosť. Druhý partner toto buď prijme, alebo odmietne tak, že ustúpi. Tesnejší vzťah takejto proxemickej ponuky a odmietnutia sa môže opakovat, kým sa nedostane buď k úplnému odmietnutiu, alebo k úplnému prijatiu. Fázu vzťahu môže vyjadrovať aj držanie tela, čím takisto možno vyjadriť túžbu priblížiť sa, alebo odmietnuť priblíženie. Komunikatívnou úlohou držania tela sa zaoberá *kinezika a paralingvistika* (Buda 1969).

Paralingvistika skúma vyjadrovacie pohyby medzi jednotlivými kultúrami.

Tak proxemické správanie, ako aj kinezické prejavy sú súčasťou metakomunikácie. Na vzniku vzťahu sa zúčastňuje každý kanál metakomunikácie. Vzťahy, ktoré rozvíjajú komunikáciu, sú mnohovrstevné. Pri utváraní vzťahov sexuálneho rázu sa okrem neverbálne pôsobiacich metakomunikácií zúčastňujú aj také neverbálne formy oznamo-